

Томчук М. І., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та розвитку особистості Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників (м. Вінниця)
Самохвалов О. Б., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник НА ДПС України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький)

ВПЛИВ ВІКОВИХ, СОЦІАЛЬНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ УСТАНОВОК У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ СИЛОВИХ СТРУКТУР

В статті подані результати теоретико-експериментального дослідження впливу вікових і соціальних факторів на розвиток професійних установок у майбутніх офіцерів силових структур України. Запропонована модель розвитку мотивів вибору професії. Описується сутність психологічної установки в ній. Розкриваються психологічні особливості розвитку установок як мотивів професійного вибору особистості в середовищі учнів загальноосвітніх шкіл, курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України.

Ключові слова: мотивація, вибір професії, установки, вікові особливості, соціальне середовище, розвиток, особистість.

В статье представлены результаты экспериментального исследования влияния возрастных и социальных факторов на развитие профессиональных установок у будущих офицеров силовых структур Украины. Предложена модель развития мотивов выбора профессии. Описывается сущность психологической установки в ней. Раскрываются психологические особенности становления установок как мотивов профессионального выбора личности в среде учащихся общеобразовательных школ, курсантов Национальной академии Пограничных войск Украины.

Ключевые слова: мотивация, выбор профессии, установки, возрастные особенности, социальная среда, развитие, личность.

Постановка проблеми. Проблеми соціально-економічного розвитку України вимагають підтримання на належному рівні її зовнішньої та внутрішньої безпеки, високого рівня професіоналізму військовослужбовців Збройних сил України, особового складу Служби безпеки України та органів Міністерства внутрішніх справ України, прикордонників.

Формування професійної готовності особистості до виконання службових обов'язків на початковому етапі відбувається у спеціальних навчальних закладах: університетах, академіях, відповідно до визначених державою освітніх стандартів, освітньо-кваліфікаційних характеристик. Центральним структурним компонентом особистості, який впливає на процес її професіоналізації, є спрямованість. Остання визначається системою мотивів, які спонукають особистість до професійного зростання. В число важливих мотивів, які впливають на процес формування фахівця, входять установки як психологічне новоутворення особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складною є діяльність того чи іншого офіцера-професіонала силових

структур в особливих умовах: в умовах високої динаміки та швидкоплинності подій, їх напруженості, обмалю інформації та часу на осмислення та прийняття рішення тощо. Такі ситуації від фахівця вимагають швидкості мислення, високого рівня компетентності, креативності в прийнятті рішень, здатності аналізувати власну поведінку та професійні дії. Найбільшу вагомість в такій діяльності має її мотивація. В числі значущих її мотивів, наприклад, у працівників кримінальної міліції, слідчих, називаються професійні установки, особистості [1].

Проблемі психологічних установок присвячено ряд досліджень вітчизняних та зарубіжних психологів (Г.М. Андреева, О.М. Леонтьєв, Д.М. Узнадзе, В.О. Ядов та ін.). Проте, як засвідчує проведений нами аналіз наукових публікацій автори вкладають дещо різний зміст в поняття професійні установки, настановлення. Так, А.К. Марков представляє установки як прагнення особистості до чогось; Н.А. Побірченко – як стан готовності до вибору професії; С.Н. Чистякова – як певний рівень усвідомлення особистістю свого професійного вибору тощо. Можна зробити

висновок, що дослідження проблеми установки особистості є актуальним і потребує подальшого теоретико-експериментального опрацювання.

З іншого боку, установка має суттєвий вплив на професійне самовизначення особистості. Так, наприклад, Е. Зеєр розглядає питання професійного самовизначення в контексті психології професій, як нової галузі прикладної психології [3].

Основними елементами процесу професійного самовизначення особистості Е. Зеєром називаються:

- вибірковість ставлення людини до світу професій;
- здійснення вибору з врахуванням індивідуальних особливостей людини, вимог професій та соціально-економічних умов;
- постійне самовизначення протягом всього життя, постійне рефлексування свого професійного буття та самоствердження в професії;
- ініціювання та актуалізація процесу іншими подіями (завершення навчання, зміна місця навчання та ін.)
- сприйняття самовизначення як самореалізації та самоактуалізації, як прояв соціальної зрілості особистості.

Саме тому важливо на всіх етапах навчання особистості в загальноосвітній школі формувати в учнів певні рівні професійної самосвідомості, готовності, особливо у випадках їх спрямованості на професії захисника держави тощо. Показниками такої самосвідомості є:

1. Усвідомлення своєї належності до певної професійної спільноти: («ми – прикордонники», «ми – танкісти», «ми – міліція»).
2. Знання та оцінка своєї відповідності професійним еталонам та свого місця в суспільстві відповідно до системи соціальних ролей.
3. Знання учня про ступінь його визнання в соціальній групі.
4. Знання про свої сильні та слабкі сторони, шляхи самовдосконалення, ймовірні зони успіхів та невдач, про свої індивідуальні способи успішної діяльності, про її індивідуальний стиль.
5. Уявлення про себе та свою професійну діяльність у майбутньому.

Виявлення особливостей розвитку професійної мотивації, установок учнів сприятиме розробці проблеми професійної орієнтації та вибору ними у майбутньому соціально значущих видів діяльності.

Метою статті є теоретико-експериментальне дослідження впливу вікових, соціальних чинників на розвиток установок у майбутніх офіцерів силових структур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема формування професійної спрямованості особистості на діяльність в підрозділах силових структурах України є не лише актуальною науковою, але ще у більшій мірі, практичною проблемою. Від того як буде сформована така спрямованість в учнів основної, старшої школи, у вищому спеціальному навчальному закладі буде залежати рівень підготовки випускника-офіцера до різноманітних екстремальних умов професійної діяльності. В основі спрямованості особистості, на думку Л.І.Божович, лежить мотивація [2]. На нашу думку, у залежності від рівня усвідомлення особистістю потреб у тій чи іншій професійній діяльності, у виборі професії, динаміку розвитку форм прояву професійних мотивів можна представити у вигляді моделі (рисунок).

Як видно з рисунку, психологічна установка є одним із важливих структурних компонентів мотивації професійного вибору та становлення особистості. У віковому аспекті розвитку людини установка є мотивом, який закладається в свідомості людини змалечку. Якщо установки щодо вибору певної майбутньої професії не закладені ще у дитинстві, наприклад, ще до молодшого шкільного віку, то у подальшому можуть виникати проблеми з розвитком таких психологічних новоутворень, форм мотивів (рисунок), як бажань бути військовим, міліціонером, інтересів до професій екстремального змісту, формуванням ідеалів, взірців справжнього чоловіка, захисника – у підлітковому віці, із закладенням основ світоглядних позицій, цінностей, патріотичних почуттів у старшокласників та переконань у правильності професійного вибору - у курсантів вищих спеціальних навчальних закладів.

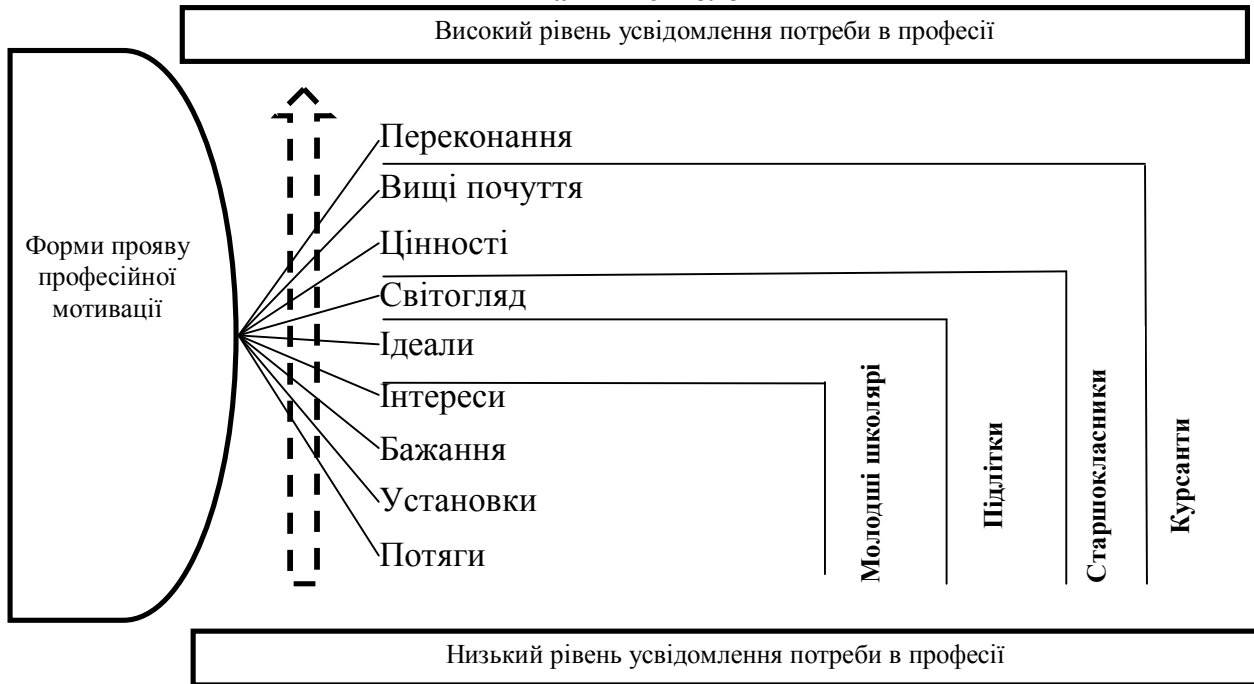

Рисунок – Модель розвитку професійної мотивації особистості майбутнього офіцера

В експериментальному дослідженні нами використано комплекс методів: спостереження, бесіди, письмового опитування, тестування (тест на рівень суб'єктивного контролю (Є.Ф. Бажина, А.М. Еткінда), модифікована методика М. Люшера «Кольоровий тест ставлень до військових, юридичних професій»), опитувальник на виявлення ставлень учнів, курсантів до вибору професій. Вибірку досліджуваних склали учні основної школи (123 особи), старшокласники (96 осіб), курсанти Національної академії Державної прикордонної служби України (65 осіб).

У завдання дослідження входило виявлення особливостей розвитку мотивації професійного вибору, в тому числі й установок особистості у кожному періоді шкільного онтогенезу та вплив соціальних чинників на їх перебіг.

Дослідження особливостей розвитку установок у молодшому шкільному віці дозволило встановити, що на їх розвиток та становлення найбільше всього впливає близьке соціальне оточення: сім'я, родина, клас, телебачення та ін. У порядку рейтингу, у молодших школярів певні уявлення про військових, міліціонерів, прикордонників формуються під впливом: телевізійних передач (заявило 50% опитаних), розмов, бесід на відповідний зміст з близькими дорослими (44%), виховних заходів в школі (40%). В останній час дане співвідношення в рейтингу вагомості чинників порушилось і виховні заходи в школі посіли друге місце,

що пов'язано з активізацією громадської діяльності дітей щодо підтримки бійців – учасників антитерористичних операцій на Південному Сході України листами, малюнками, виробами з паперу та ін. Названі вище соціальні чинники впливу створюють і відповідні позитивні установки щодо професійних якостей, рис воїнів, прикордонників, працівників міліції, які мужньо захищають Українську державу, не жалючі навіть свого життя, проявляють мужність, сміливість тощо. Проте існують, як виявлено нами, суттєві індивідуальні відмінності у формуванні установок дітей цього віку, які залежать від типології нервової системи, емоційної чутливості дитини, особливостей виховання в сім'ї тощо.

Досліджено психологічні, вікові особливості розвитку професійних установок в учнів основної школи. У підлітковому віці провідною діяльністю стає спілкування в системі суспільно-корисної діяльності (Д.І. Фельдштейн), центральним психологічним новоутворенням – прагнення до дорослості, похідними від якого є самовизначення, самоутвердження та ін. Саме тому для учнів середніх класів найважливіше бути прийнятним не дорослими, а ровесниками, рахування з ними, з їх думкою колективу однолітків. Цей вік сензитивний у певній мірі до попереднього професійного самовизначення. Воно безумовно є ще не стійким, перші професійні наміри підлітків часто під

впливом думок однолітків швидко змінюються. Разом з тим, нами з'ясовано, що у цьому віці підлітки прагнуть наслідувати риси «справжнього чоловіка (жінки)». Такими для них, як засвідчили опитування, є особистості з яскраво вираженими вольовими (в рейтингу якостей за їх самооцінкою посідають на перше місце), фізичними (друге місце) якостями та рисами. У цьому контексті на перший план випливають особи (герої бойовиків, спортсмени тощо), які інтегрально поєднують у собі ці риси. Хлопці та дівчатка 12-14 років моральні якості свого ідеалу ставляють за рейтингом на третє-четверте місце.

У цій ситуації є сприятливі умови для розвитку позитивних установок підлітків на офіцерські професії підрозділів силових структур України. Як засвідчив проведений нами експеримент, з тих учнів середніх класів, які бажали б пов'язати своє життя у майбутньому з офіцерською службою (а у підлітковому віці таких серед хлопців виявилось 24%), сформовані психологічні установки на службу: в Збройних силах України (38%) – більшість з них хочуть служити в аеромобільних військах; в прикордонних формуваннях України (28%) та у органах внутрішніх справ (18%). Це свідчить також й про уявлення учнів щодо престижності офіцерської служби в тих чи інших державних формуваннях.

Цікавим представлялось вивчення соціальних детермінант такого розподілу. За результатами дослідження встановлено, що на першому місці за рейтингом впливу на підлітків знаходяться ровесники, на другому – Інтернет, телебачення, соціальні мережі, на третьому – школа і на останньому – батьки.

Вище зазначене свідчить про необхідність врахування у виховному процесі даних результатів дослідження. Адже від ровесників та й засобів масової інформації часто йде негативна інформація щодо офіцерської служби, щодо поведінки окремих її представників. Все це створює негативні психологічні установки не лише на професійний вибір підлітків, але й на їх ставлення до офіцерської служби, служби за контрактом тощо. У сьогоденних умовах процес підвищення обороноздатності держави і поліпшення правопорядку в країні є вкрай складним, а тому вимагає переосмислення процесу формування

мотивації учнів до служби в силових структурах вже в школі, починаючи з першого класу.

Окремим завданням дослідження було виявлення особливостей розвитку установок на професійну військову службу в учнів старшого шкільного віку. Враховуючи вікові особливості старшокласників, а саме появу у цьому віці таких психологічних новоутворень як спрямованість у майбутнє, схильність до уточнення та корекції власних професійних намірів та інтересів, формування світогляду та ін., ми досліджували особливості сформованості у юнаків професійних установок щодо майбутньої офіцерської служби. Враховуючи провідну діяльність у цьому віці – навчально-професійну, ми виявили що серед 96 старшокласників виявили бажання стати у майбутньому офіцерами підрозділів силових структур лише 9 осіб, що складає близько 9%. Свідомо зробили такий вибір лише 5 юнаків, всі інші вагались при прийнятті рішення щодо вибору такого роду професії.

На розвиток професійних установок старшокласників впливала загальна соціальна ситуація розвитку, а саме більший інтерес юнаки проявляли до служби в Збройних силах України, значно менший до професійної діяльності в органах внутрішніх справ. На такий вибір справили свій вплив події Київського майдану восени минулого року, неоднозначна оцінка поведінки працівників міліції стосовно молоді та студентства та ін. Виявлено, що юнаки при виборі професії офіцера, ВНЗ, у більшій мірі орієнтуються на позицію і досвід батька з цих питань, ніж матері. Перші й створюють у багатьох випадках у них відповідні психологічні установки. Вплив батьків на формування професійних установок знаходиться за рейтингом на другому місці. Перше місце за рейтингом впливу на формування професійних установок, інтересів поділяють між собою старша профільна школа та засоби масової інформації (соціальні мережі, Інтернет тощо). Старшокласники навчаючись тим чи іншим професіям у старшій школі, приймають остаточне рішення ((заявило 75% опитаних) щодо вступу в той чи інший вищий навчальний заклад.

Опитування курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України за методикою «Основні життєві

Питання психології

принципи» засвідчило, що на першому місці у юнаків професійно-етичні настанови, на другому – творчо-професійні і на останньому психозберігаючі установки. Низький рівень сформованості останніх, як встановлено нами, впливає на погіршення морально-психологічного стану особистості під час навчання у спеціальному ВНЗ. Наші результати у певній мірі погоджуються з даними досліджень інших науковців [1].

Висновки. Таким чином, за результатами теоретико-експериментального дослідження можна зробити висновок, що на

динаміку розвитку професійних установок учнів загальноосвітньої школи щодо вибору у майбутньому офіцерської професії впливають як їх вікові особливості, так і соціальна ситуація розвитку особистості, чутливість дітей до прийняття тієї чи іншої інформації щодо служби в силових підрозділах, що надходить з тих чи інших джерел. Зазначене вкрай важливо враховувати при організації навчально-виховного процесу та й в контексті профорієнтаційної роботи з дітьми та молоддю.

Список літератури

Асєєва, Ю. О. Вплив мікросередовища на професійний вибір працівників кримінальної міліції. [Текст] / Ю. О. Асєєва // Актуальні проблеми педагогіки та психології. – 2014.- № 2/3. – С. 81–89.

Божович, Л. І. Формирование личности в детском возрасте. – М.: Просвещение. – 1986, 326 с.

Зеер, Э. Ф. Психология профессий / Зеер Э. Ф. – Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 124 с.

*Tomchuck M. I., doctor of psychological sciences, professor
Samokhvalov O. B., candidate of psychological sciences*

INFLUENCE OF THE AGE AND SOCIAL FACTORS ON THE DEVELOPMENT OF THE PROFESSIONAL DIRECTIONS AMONG THE FUTURE OFFICERS OF THE FORCES STRUCTURES ANNOTATION

The article is devoted to the results of theoretic-experimental research of influence of the age and social factors on the development of professional directions of the future officers of the Ukrainian forces structures.

The analyses of some peculiarities of influence of family, mass-media, Persons of the same age and other factors on the motivation development connected with the professional choice is given in the materials.

The model of development of the directions connected with the future profession is proposed by the author. The place of psychological part in this choice is also described there.

The author wrote about the formation of motivation the professional choice of personality among the pupils of secondary schools, the students of the National Academy of Frontier Troops of Ukraine/

Key words: motivation, professional choice, directions, age peculiarities, social environment, development, personality.